دیالێکتیکی ڕۆشنایی ... کاوە جەلال

دیالێکتیکی ڕۆشنایی (تەنویر) تێزێکەی هۆرکهایمەر و ئادۆرنۆیە لەبارەی بوونی ڕۆشنایی بە میتۆس. واتا ڕۆشنایی هەنگاوی نا بۆ ئەوەی مرۆڤ لە خورافیات ڕزگار بکات و بیکات بە سەروەری سروشت، لە سروشت سەرەڕای ژێرخستنی تەسلیم نەبوو، بەڵکو تۆڵەی خۆی لە مرۆڤ سەندەوە، ئەویش بەوە کە وەک سروشتێکی دووەمین سەروەریی خۆی لەو ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییانەدا بەدیهێنایەوە کە مرۆڤان دایانمەزراندوون، واتا دەسەڵاتی مرۆڤ بەسەر سروشتدا وەرچەرخایەوە بۆ دەسەڵاتی مرۆڤ بەسەر مرۆڤدا، ئەوەش بریتییە لە دیالێکتیکی ڕۆشنایی.

تێزە کرۆکییەکەی ئادۆرنۆ و هۆرکهایمەر لێرەدا ئەوەیە، کە پیاوانی (ئەمڕۆ هەروەها ژنانی) زانست تا ئەو ڕادەیە سروشت دەناسن کە بتوانن لەوەی شتێک دروست بکەن، بۆ نموونە گەمەکی کبریتاوی وەک دەستوەژی بەرهەمهێنانی باروت وەردەگرن، لە چی بەسەر ئەو دەڤەرەدا دێت، یان مەکینەکان لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا چ جۆرە گازێک فڕێ دەدەنە نێو ژینگەوە، ئەوە لاوەکییە. گرنگ ئەوەیە کە چۆن مرۆڤ بکرێت بە بکەری (سەبژێکتی) جیهان بۆ ئەوەی تا ڕادەی شیان جیهان دیاری بکات، واتا دەسەڵاتی بەسەردا بنوێنێت. ئەوە ئامانجی ریالیزم و ئیدیالزمە. هەردووکیان لە مرۆڤی نێو جیهان ئەدگارە مرۆڤییەکانی دادەماڵن (تەجرید دەکەن) و لەوەی بکەرێکی نامۆبوو لە خۆ و جیهان بنیات دەنێن کە گەرەکە مێتۆدیانە دەست بنێتە بینی سروشت و هەر شتێکی لێ بسێنێت کە سوودمەند بێت، کە قازانجهێن بێت.

ئەمڕۆ سەرلەنوێ بە ڕۆشنی تێزەکانی قوتابخانەی فرانکفورت لە لایەن خودی داکەوتەوە ڕاستێنرانەوە. بکەری جیهان هێشتا هەر نەیتوانیوە سروشتی ژێردەستە تەسلیمی مەبەستەکانی خۆی بکات، بەڵگەی ئەم تێڕوانینەش ئەوەیە کە سروشت لە گشت ڕوویەکەوە تۆڵەی خۆی لە کۆمەڵگە مرۆڤییەکان سەندۆتەوە و بەردەوام دەسێنێتەوە: لە بنەڕەتدا ئەوە لاوەکییە کە داخۆ ڤایرۆسی کۆرۆنا بەرهەمی یەککەوتنی دوو جینی دوو ئاژەڵی جیاواز بێت لە زیادەڕۆوییەکانی مرۆڤەوە، یان دروستکراوێکی نێو لابەر بێت، گرنگ ئەوەیە کە ڤایرۆسەکە "لە دەست مرۆڤ دەرچووە" و وەک هەڕەشەیەک بەرۆکی سەرجەم مرۆڤایەتیی گرتووە. تا هەنووکە سەرجەم زانایانی جیهان دەرەقەتی نەهاتوون. بێگومان دەشێت لە کۆتاییدا بە دۆزینەوەی دەرمانێکی ڕاگیرکەر دەرەقەتی

بێن، لە بەوە جیهان لە دەرهاویشتەکانی ئەتککردنی سروشت بەتەواوی ڕزگاری نابێت. توانەوەی سەهۆڵی تەوەرەکانی گۆی زەوی، زستانی بەهارئاسا لەنێو جەرگەی ئەوروپادا، بۆ نموونە چەکەرەکردنی درەختەکانی ئەڵمانیا لە چلەی زستاندا، هاوکات لافاوی چاوەڕواننەکراو، تەنینەوەی وشکایی لە ئەفریکا و ئاسیا و زۆر جێی دیکەی جیهاندا تۆڵەی سروشتن لە مرۆڤایەتی بەهۆی بەرهەمهێنانی بێجڵەوی توانامەندانی سەرمایەگەرییەوە.
ئەمە لە بنەڕەتدا تا هاتنی نوێکاتی ئەوروپی، یان وەک لە ناوچەی ئینگلیزی زماندا دەگۆترێت: سەردەمی مۆدێرنی ئەوروپی، ناتوانین لە سەروەریی مرۆڤ بەسەر سروشتدا بدوێین. ئاخر لە سەردەمانی پێش نوێکاتدا نە ئاژەڵەکان، نە کەش و نە خودی زەوی بابەتی سەروەریی مرۆڤ بوون. جوتیاران و پیشەگەرانی دەستی بەگوێرەی پێداویستییەکانیان “مامەڵە”یان لەتەک سروشتدا دەکرد، واتا سروشت بە ئەوان ئۆبژێکت نەبوو. لە داواکارییەکەی فڕەنسیس بەیکن بۆ ئازادکردنی مرۆڤ لە وەهم و کردنی بە سەروەری خۆی و جیهان، یان بناغەڕشتنی ئاوەزگەرایانەی بکەر لە لایەن دێکارت، کە هاوکات لەو ڕەوتەدا ئاوەزی لە لەش جیاکردەوە و لەشی سروشتی ی وەک بەشێک لە جیهانی میکانیکی دانا، هەرە یەکەمین هەوڵە هزرییەکان بوون بۆ کردنی مرۆڤ بە سەروەری سروشت، ئەوەش بە سەرەنجامێکی ستەمەوە، کە سەرجەم ئەو کێشە ناوبراوانەی ژینگەیان بەدوودا هات. لێ گەرەکە لێرەدا ئاماژە بە ئەوە بدەین کە ڕەخنەی فرانکفورتییەکان لە ئاوەز داوای پشتکردنە ئاوەز ناکات، بەڵکو ئەوانی راسیۆنال زیادەڕۆوییەکانی راسیۆنالێتیی ئامرازی بەهۆی سەرەنجامە سامناکەکانییەوە دەخەنە ژێر پرسیارەوە (لەوانە هۆلۆکۆست)، چونکە هزر بە دیدی ئەوان ئەمڕۆ تەنیا دەتوانێت ڕەخنەیی بێت، لێرەشدا هزری ڕەخنەیی کە مارکس لە بنەڕەتدا گەڵانی پێدا، پەرە پێدەدەن بە نێو پەیوەندیی مرۆڤ و سروشت.
بەگومان ئەمڕۆ هەندێکی مرۆڤان و وڵاتان لە هەندێک بەشی جیهاندا داوای پتر ژینگەپارێزی دەکەن. سەرەڕای ئەوە سروشت هێشتا هەر بەپشوو ئۆبژێکتی ڕوتاندنەوەیە، بە تایبەتی لای ئەو گەلانە کە تازە هاتوونەتە سەر شانەی ئابووری جیهان، لە وڵاتەکانیان لە بنەڕەتدا زبڵدانی وڵاتانی بەرهەمهێنەری سەرمایەگەرین، لەوانە کوردەکان (و زۆر گەلی دیکە)، کە بە ئەوپەڕی دڕندییەوە و هاوکات ‘شێلم کوێرم ناپارێزم’ دەست دەنێنە نێو سروشتی وڵاتەکەیانەوە و بە ئەوپەڕی چڵێسییەوە دەیڕووتێننەوە. لە کێشەکە لەو جۆرە گەلانەدا ئەوەیە، کە بیرچوونەوەی خۆیان وەک بەشێک لە سروشت پتر پاڵهێزە بە ئەوەی بەرەو پێش هەڵبەن، بە نموونە خانووەکانیان هەمیشە بە وزەی زیاتر

گ□رم یان ف□نک بک□ن، ه□میش□ پتر چار□س□ری س□ر□کی لای پزیشکان و ل□ د□رماندا ببینن، ئ□وجا و□ و کاسییان ل□ ژیاندا د□رف□تیان □□خساندوو□ ک□ ل□ ن□ویاندا نو□ن□رانی خورافیات زیت ببن□و□ و ب□ ب□ن□ی ن□خ□شیی□کانیان□و□ قسانی ه□ل□ق م□ل□ق بک□ن، ب□و □□ی□ش□و□ ب□ تایب□تی ه□و□ ب□د□ن نانی ب□لاش و د□س□□اتیان ب□ د□رک□وتنی □□ژان□ ل□ ‘پ□رستگ□کان’ی ب□ناو خوداپ□رستیدا مس□گ□ر بک□ن، ب□ی□ ب□ ئار□زووی خ□یان تی□ریی پیلانگ□□ی د□ه□نن□و□، یان ت□نان□ت ه□ند□ شوولیان ل□ ه□□ک□شاو□ ک□ ب□ خ□یان □□وا د□بینن نازناوی ش□هید ل□ ب□ر□کی داماوانی ب□ ڤایر□س مردوو بد□ن.